

УДК 159.91

*Приходько Ю. О., к.психол.н., доцент кафедри загальної психології
УЦЗУ*

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті обґрунтовується теоретична база проблеми психологічної безпеки людини в екстремальних умовах, що дозволить надалі розробити концепцію психологічного забезпечення безпеки суб'єкта в екстремальних ситуаціях, засновану на уявленні про необхідність встановлення стану динамічної рівноваги суб'єкта з середовищем.

Ключові слова: психологічна безпека, екстремальні умови, захисні механізми.

Актуальність проблеми. Сумним симптомом нашого часу є заміна терміну «психологічний комфорт» на термін «психологічна безпека». А що стоїть за змінами в термінології? На жаль, багато чого, якщо нам доводиться піклуватися вже не про комфорт, а про безпеку. Рік від року в нашій країні з'являються нові небезпечні для життя і здоров'я чинники: це техногенні і природні катастрофи, терористичні акти, небезпека виявитися заручником, неконтрольоване розповсюдження вогнепальної зброї і так далі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць з проблематики безпеки дозволяє констатувати, що безпека як захищеність від природних і суспільних катаклізмів, як такий стан життєдіяльності людини, при якому в часі не знижується вірогідність досягнення головної життєвої мети, ради якої вона народжується на Землі, незмінно сприймається переважною більшістю соціуму як одна з основоположних цінностей [12]. Проте подолання ряду небезпек минулого (природних і соціальних) не зробило сучасне життя абсолютно безпечним, оскільки при збереженні дуже багато старих з'явилися нові, невідомі раніше, які не є від цього менш смертоносними для людини небезпеками.

Теоретико-практичною розробкою питань безпеки людини займалися представники різних галузей психології: у психології праці [4; 5; 6; 14], психології спорту [16], соціальній [7; 8; 15], педагогічній [1; 10; 11], військовій [2; 3; 9] та інших галузях психології.

При цьому доводиться констатувати, що різноплановість висвітлення психологічних проблем безпеки не дозволяє скласти цілісне уявлення про ефективні підходи до забезпечення безпеки самою людиною. Як і раніше, в своєму повсякденному існуванні він достатньо

регулярно залишається наодинці з так званими екстремальними ситуаціями, ситуаціями підвищеного ризику, що характеризуються невизначеністю результату - перемогою або поразкою його інтересів, як в ідеальній, так і в матеріальній сферах. Спроби забезпечити життєве середовище, що робляться, не увінчавшись успіхом, показали, що причину небезпек, в які потрапляє людина, невірно шукати в одному тільки його оточенні, необхідно звернутися до розгляду особливостей самої людини, не здатної в силу ряду суб'єктивних чинників заздалегідь «відчути» ситуацію і залежно від отриманого результату або запобігти небезпеці, або, «проживши» її, витягувати для себе найбільші переваги.

Складність вирішення проблеми полягає в тому, що порушення особистої безпеки породжується комплексом причин як об'єктивного, так і суб'єктивного плану. Можна виділити ряд суперечностей, що її обумовлюють:

- між необхідністю «проживання» людиною екстремальної ситуації в цілях свого розвитку і прагненням самої людини уникнути подібних ситуацій;

- між затребуваністю людиною інформаційних матеріалів про навколишній світ з метою збереження особистої безпеки і її психічними можливостями отримати цю інформацію, сприйняти її і перетворити в методологію ухвалення рішення в екстремальній ситуації; навіть отримавши раціональне знання про способи досягнення безпеки, в екстремальній ситуації на інтуїтивному рівні людина часто протирічить йому, зокрема, через відмінності своєї соціальності і індивідуальності, труднощі суб'єктивної інтеріоризації і відтворення соціально культивованого досвіду збереження безпеки;

- між сталими в культурі традиціями забезпечення безпеки, насаджуваними освітою формалізованими моделями безпеки і затребуваністю реальною екстремальною ситуацією творчого підходу її суб'єкта; так, пріоритетність соматичної безпеки, що соціально оформилася, перешкоджає досягненню людиною реальної безпеки, можливої при зверненні до її енергоінформаційного рівня.

Труднощі, що виникають при цьому, ускладнюють вироблення дієвих рекомендацій по організації самим суб'єктом (самозабезпечення) необхідного для нього рівня особистої безпеки в екстремальних ситуаціях. Таким чином, практична затребуваність і недостатня теоретико-практична розробленість даної проблеми в сучасній психологічній науці дозволяють розглядати обрану для дослідження тему як актуальну і значущу в теоретичному і прикладному відношенні.

Об'єктивна реальність сучасного життя така, що людині доводиться весь час стикатися з надзвичайними ситуаціями, які можуть бути результатами аварії, природного явища, катастрофи, стихійних і інших лих. Вони часто спричиняють за собою людські жертви, збиток здоров'ю людей або навколишньому середовищу, значні матеріальні втрати і порушення умов життєдіяльності людини. Події останніх десятиліть дають підстави припускати, що частота і ступінь негативних наслідків несподіваного виникнення надзвичайних ситуацій зростатимуть. Тому готовність людей до ризику, їх поведінка в екстремальних ситуаціях, реакція на несподівані зміни вимагають постійного вивчення з метою забезпечення безпеки.

Мета дослідження: встановити закономірності, психічні засоби, ефективні стратегії, принципи і методи особистої психологічної безпеки людини в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Особиста психологічна безпека суб'єкта в екстремальній ситуації - це феномен, що концептуально представлений в свідомості суб'єкта і реалізується у формі складного організованого багаторівневого і багатокомпонентного процесу досягнення ним психічного стану підконтрольності екзо- і ендогенних параметрів, що підтримує динамічну рівновагу з середовищем і забезпечує незниження в часі вірогідності реалізації життєво значущої для нього мети. Особиста психологічна безпека характеризується своїми закономірностями, стратегіями, принципами, засобами і методами організації.

Як указують Соломін В. П. із співавторами [13], безпеку особи визначають три чинники: людський чинник, чинник середовища, чинник захищеності (Рис. 1). Перші два вважаються за основних.

Людський фактор – це різні реакції людини на небезпеку.

Середовище традиційно розділяється на фізичне і соціальне. У соціальному середовищі, у свою чергу, виділяють макро- і мікросоціальний рівень. До макросоціального рівня відносяться демографічний, економічний і інші чинники, що впливають на людину, до мікросередовища – його безпосереднє оточення (сім'я, референтна і професійна група і т. д.).

Чинник захищеності – це засоби, якими люди користуються для захисту від тривожних і небезпечних ситуацій. Вони можуть бути фізичними і психологічними (механізми психологічного захисту). Рівень захищеності залежить від ступеня конструктивності і активності поведінки і діяльності людини. При цьому важливою умовою конструктивної поведінки виступає адекватна соціалізація інстинктів, потреб і мотивів діяльності, так-би мовити, задоволення потреб людини соціально прийнятним способом.

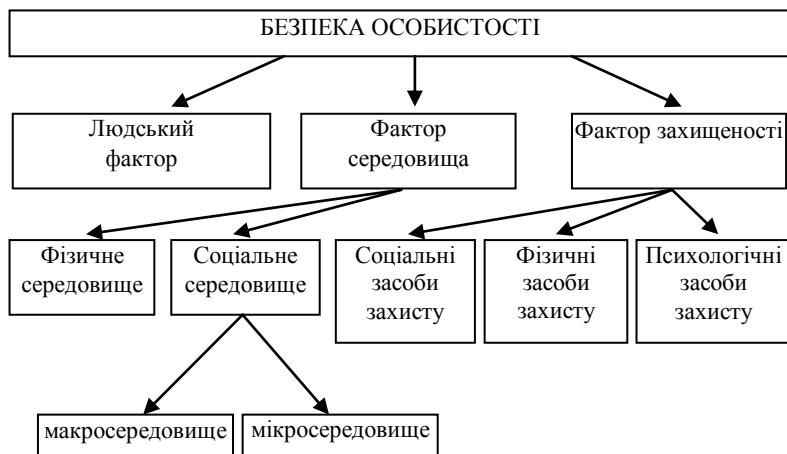

Рис. 1 – Структура безпеки особистості

Невід’ємною часткою особистої психологічної безпеки є психологічний захист. Психологічний захист розділяється на соціально-груповий і індивідуально-особистісний.

Соціально-груповий захист визначається наявністю інформаційних потоків усередині і між формальними і неформальними групами, в яких взаємодіє індивід, груповими нормами, вимогами і системою санкцій. Вона припускає захищеність конкретної групи.

Індивідуально-особистісний захист – це ступінь особової захищеності індивіда. Вона забезпечується комплексом захисних механізмів особи, стратегій поведінки і взаємодії з тими, що оточують і підрозділяється на три основні групи: міжособовий захист, психічну саморегуляцію і внутрішньоособовий захист (Рис. 2).

Вперше поняття «психологічний захист» застосував З. Фрейд для позначення способів боротьби особи з неприємними і нестерпними для свідомості уявленнями. Завдання психологічного захисту полягає в мінімізації і навіть повному витісненні неприємних афектів.

Всі *захисні механізми*, що формуються в результаті тих або інших подій життя, можна умовно розділити на чотири групи. Перша група визначається відсутністю переробки інформації. Вона включає: витіснення, блокування, заперечення, придушення. Для другої групи характерне перетворення (спотворення) змісту думок, відчуттів, поведінки. До неї відносяться: перенесення, відхід, раціоналізація, інтелектуалізація, проекція, ідентифікація, відчуження,

реактивні утворення, компенсація і гіперкомпенсація. Третя група захисних механізмів відрізняється розрядкою негативної емоційної напруги. У неї входять: реалізація у дії, соматизація тривоги, сублімація. Четверта група визначається наявністю маніпулятивних дій: регресія, «відхід в хворобу», фантазування.

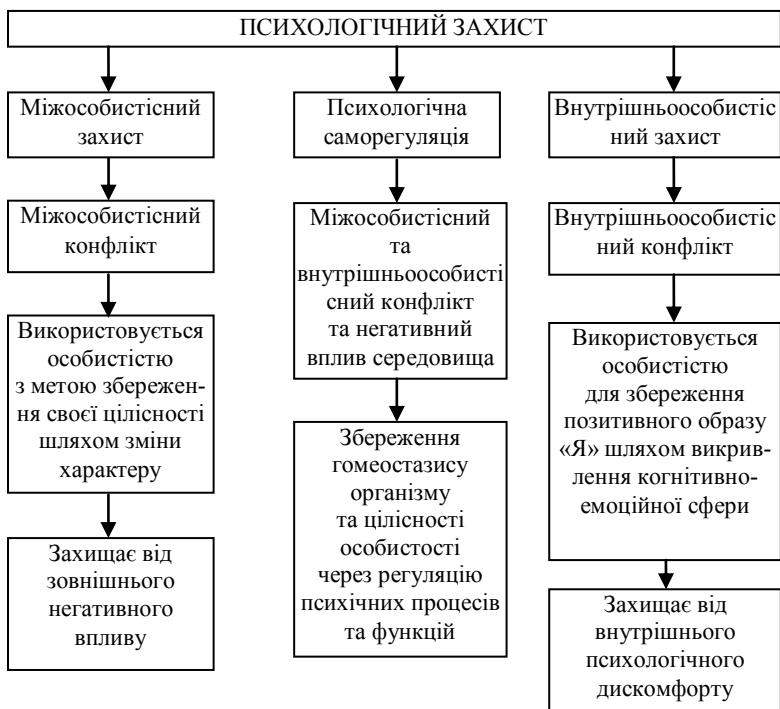

Рис. 2 – Індивідуально-особистісні засоби захисту

Психологічний захист сприяє внутрішній стійкості особи, нормалізує психічний стан людини і лежить в основі особистої психологічної безпеки.

Особиста психологічна безпека суб'єкта є психологічним феноменом, що актуалізується в екстремальних ситуаціях і має концептуально-процесуальне оформлення. Сформований на рівні свідомості суб'єкта концепт особистої психологічної безпеки, що включає уявлення, установки, цінності в даній сфері, робить безпосередній вплив на процес самозабезпечення безпеки.

Процесуальне самозабезпечення безпеки суб'єкта в екстремальних ситуаціях повинно ґрунтуватися на досягненні ним психічного стану підконтрольності екзо- і ендогенних параметрів, що підтримує динамічну рівновагу з середовищем на соматичному, енергетичному, інформаційному рівнях і що забезпечує незниження в часі вірогідності реалізації життєво значущих для нього цілей.

У екстремальних ситуаціях особиста психологічна безпека включає наступні компоненти:

- орієнтування суб'єкта в екстремальній ситуації;
- зниження сили негативних емоцій;
- пошук способів взаємодії з ситуацією;
- мобілізацію суб'єктивних ресурсів на взаємодію з ситуацією;
- здійснення адекватного ситуації взаємодії;
- вихід з екстремальної ситуації таким шляхом, при якому мінімізується зниження вірогідності досягнення життєво значущий для суб'єкта меті.

Особиста психологічна безпека в екстремальних ситуаціях є складноорганізованим процесом, що включає дію психологічних захистів, поведінкових стилів і життєвих сценаріїв суб'єкта, які підтримують його на різних рівнях психічного життя людини (усвідомлюваному і неусвідомлюваному, природженому і соціально придбаному, найближчій і віддаленій перспективі). Життєвими сценаріями самозабезпечення безпеки виступають сценарії різномодального відношення до світу та до себе (сценарії подвійного позитиву, негативу до світу, негативу до себе, подвійного негативу).

У екстремальних ситуаціях може відбуватися саморуйнування безпеки суб'єктом, що є складним психологічним феноменом, що набуває різних форм вираження (ненавмисна відмова від безпеки, відмова ради особового розвитку, альтруїстична відмова, суїцидальна відмова) на основі зміни суб'єктивної картини миру.

Технологія самозабезпечення особистої психологічної безпеки заснована на відновленні суб'єктом динамічної рівноваги з екстремальною ситуацією, що можливо на основі залучення специфічних принципів (принципи довіри, шляху і самоактуалізації, принципи імпринтної невразливості, системної стійкості і причинно-наслідкових зв'язків; принципи доцільності реагування, актуалізації особистих ресурсів і вилучення позитивного досвіду з ситуації), стратегій (стратегії уникнення, консервативній стратегії, стратегії копіювання, «всмоктуючій» стратегії, стратегії комунікативного резонансу, стратегії розвитку) і методів (метод встановлення причинно-наслідкових зв'язків, метод самопрограмування і метод навіювання).

Висновки. Проблема особистої психологічної безпеки є достатньо актуальною та потребує термінової розробки. Наукова новизна і теоретична значущість планованого дослідження полягає в тому, що передбачається розробити концепцію особистої психологічної безпеки суб'єкта в екстремальних ситуаціях, засновану на уявленні про необхідність встановлення стану динамічної рівноваги суб'єкта з середовищем. Буде представлена теоретична модель породження континууму станів «безпека - катастрофа» на основі різних варіантів контролю суб'єкта над ситуацією.

Структурно-функціональна та організаційно-діяльнісна моделі організації особистої психологічної безпеки суб'єкта в екстремальних ситуаціях, а також отримані емпіричні дані можуть бути використані у вирішенні завдань безпеки в широкому спектрі областей життєдіяльності людини (побутовою, професійною, освітньою, спортивною і так далі), знайти застосування у віктимологічній профілактиці. Принципи, що розробляються, стратегії і методи самозабезпечення безпеки суб'єкта в екстремальних ситуаціях можуть бути використані як психологами для проведення психопрофілактичної і психокорекційної роботи в рамках вдосконалення практики самозабезпечення безпеки представниками небезпечних професій, так і всіма особами, зацікавленими у виробленні власної стратегії особистої психологічної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовательной среде. Психологическая характеристика образовательной среды школы. Проектирование психологически безопасной образовательной среды школы (проблемы психологического насилия) / Баева И. А. Тренинги психологической безопасности в школе / И. А. Баева. - СПб.: Питер, 2002. - С. 7-23.
2. Баева И. А. Психология безопасности: теоретическая основа практической помощи человеку в экстремальной ситуации / И. А. Баева // Журнал практического психолога. – 2008. - № 4. – С. 8-26.
3. Безопасность жизнедеятельности / Учебное пособие под редакцией Русака О. Н. - . СПб.: Питер, 2000. - 447 с.
4. Безопасность жизнедеятельности / Учебное пособие под редакцией Шайдорова А. А.. – Новгород: Наука, 2000. - 133 с.
5. Волков Е. Н. Безопасность и Сознание / Е. Н. Волков // Журнал практического психолога. – 2008. - № 4. – С. 3-7.
6. Львов В. М. Основные составляющие психологической безопасности субъектов профессиональной деятельности / В. М. Львов // Журнал практического психолога. – 2008. - № 4. – С. 122-137.

7. Львов В. М. Проблема обеспечения безопасности личности в коллективе с негативными формами отношений / В. М. Львов, С. А. Багрецов // Журнал практического психолога. – 2008. - № 4.. – С. 138-154.

8. Колесникова Т. И. Личность и ее безопасность // Колесникова Т. И. Психологический мир личности и его безопасность /Т. И. Колесникова. - М.: Наука, 2001. - С. 10-123.

9. Котик М. А. Психология и безопасность / Котик М. А. – Таллин: Першинова, 1989. – 274 с.

10. Михайлов Л. Психологическая безопасность. Объект и предмет исследования: Конспект лекций для педагогических вузов / Л. Михайлов, О. Шатровой, Т. Маликова // Основы безопасности жизни. - 2005. - № 3. - С. 27-29.

11. Науменко Ю. В. Профилактика стрессов и укрепление эмоционального здоровья подростков / Ю. В. Науменко // Школьные технологии. - 2006. - № 1.- С. 91-104.

12. Непомнящий А. В. Системно-проективное представление содержания информационно-психологической безопасности / А. В. Непомнящих, И. И. Ткачев // Известия Таганрогского государственного университета. – 1998. – Т. 10, № 4. – С. 2003-2006.

13. Психологическая безопасность / В. П. Соломин, Л. А. Михайлов, Т. В. Маликова, О. В. Шатровой. – М.: Издательство Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, 2006. – 176 с.

14. Ситаров В. А. Поведение человека в критических и экстремальных ситуациях // В. А. Ситаров. - М.: Прозект, 2000. - С. 77-82.

15. Социальная психология безопасности / Под ред. А. Н. Сухова, А. А. Деркача. - М.: Знание, 2001. - С. 231-243.

16. Фролов В. Психологическая готовность к опасности / В. Фролов // Гражданская защита. - 1999. - № 3. - С. 32-35.

УДК 614.84

Приходько Р. В., викладач кафедри УОДСЦЗ УЦЗУ;

Калашиников О. О., к.т.н., викладач кафедри УОДСЦЗ УЦЗУ;

Ляшевська О.І., викладач кафедри УОДСЦЗ УЦЗУ

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ КЕРІВНИМ ПЕРСОНАЛОМ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальній проблемі, оскільки принципи управління персоналом визначають головний зміст наукової і практичної діяльності у сфері служби цивільного захисту, а методи управління керівним

130